

Sygn. akt IV CSK 424/09

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 16 kwietnia 2010 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Mirosława Wysocka (przewodniczący)

SSN Teresa Bielska-Sobkowicz (sprawozdawca)

SSN Józef Frąckowiak

w sprawie z powództwa Syndyka masy upadłości R.(...) Zakładów Mięśnych Spółki z o.o. w W.

przeciwko R.(...) C.(...) w W. Spółce z o.o. w W.

o uznanie czynności prawnych za bezskuteczne i o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 16 kwietnia 2010 r.,

skargi kasacyjnej strony pozwanej

od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 4 marca 2009 r., sygn. akt I ACa (...),

- 1. uchyla zaskarżony wyrok w części oddalającej apelację od wyroku Sądu Okręgowego w T. z dnia 5 grudnia 2008 r. i zmienia ten ostatni wyrok w ten sposób, że oddala powództwo o uznanie umów za bezskuteczne (pkt I)**
- 2. oddala skargę kasacyjną w pozostałym zakresie**

3. znosi wzajemnie koszty postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Sąd Okręgowy w T. wyrokiem z dnia 5 grudnia 2008 r. uwzględnił powództwo syndyka masy upadłości „R.(...)” Zakładów Mięsnych Sp. z o.o. w W. i uznał za bezskuteczne w stosunku do masy upadłości zawarte z pozwaną „R.(...) C.(...) w W.” Sp. z o.o. w W. umowy sprzedaży objęte 161 fakturami opisanymi w sentencji wyroku, a ponadto zasądził od pozwanej na rzecz syndyka masy upadłości „R.(...)” kwotę 500 094,15 zł tytułem równowartości sprzedanego towaru.

Z dokonanych ustaleń wynika, że w okresie od 1 grudnia 2005 r. do 26 maja 2006 r. pozwana spółka nabyła od „R.(...)” Zakładów Mięsnych sp. z o.o. w W. wyroby mięsne za łączną kwotę 500 094,15 zł, na podstawie umów sprzedaży objętych fakturami szczegółowo wskazanymi w pozwie. Ceny nie odbiegały od powszechnie stosowanych. W czasie zawierania umów pozwana była współnikiem upadłej spółki. Towar został wydany, a zapłaty pozwana dokonała przez potrącenie wierzytelności przysługujących jej od upadłej spółki. W dniu 30 maja 2006 r. „R.(...)” Zakłady Mięsne Sp. z o.o. w W. jako dłużnik złożyła wniosek o ogłoszenie upadłości. W dniu 29 września 2006 r. Sąd Rejonowy w W. ogłosił jej upadłość obejmującą likwidację majątku.

Oceniając stan faktyczny Sąd Okręgowy uznał, że odpowiada on regulacji zawartej w art. 128 ust. 1 i 2 Prawa upadłościowego i naprawczego, a wytoczenie powództwa o ustalenie bezskuteczności umów nie wymaga wykazania interesu prawnego o jakim mowa w art. 189 k.p.c. Uprawnienie powoda do wytoczenia powództwa nie budzi wątpliwości z uwagi na fakt, że pozwana kwestionowała bezskuteczność zaskarżonych czynności. Sąd Okręgowy nie podzielił poglądu pozwanej, że art. 128 Prawa upadłościowego i naprawczego nie obejmuje czynności prawnych o charakterze ekwiwalentnym, a także umów już wykonanych.

Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 4 marca 2009 r. oddalił apelację pozwanej, dzieląc ustalenia faktyczne i ocenę prawną Sądu pierwszej instancji. Dodatkowo ustalił, że towar będący przedmiotem sprzedaży pozwanej został przerobiony i zbyty na rzecz osób trzecich. Tym samym, zgodnie z art. 134 ust. 1 Prawa upadłościowego i naprawczego pozwana, jako nabywca towaru, z uwagi na istniejącą z mocy prawa bezskuteczność tych czynności, zobowiązana jest do zwrotu do masy upadłości wartości towaru.

Wyrok Sądu Apelacyjnego skargą kasacyjną zaskarżyła pozwana. W skardze, opartej na obu podstawach kasacyjnych (art. 398³ § 1 pkt 1 i 2 k.p.c.), zarzuciła naruszenie: 1) art. 134 ust. 1 Prawa upadłościowego i naprawczego w zakresie w jakim Sąd uznał prawo powoda do żądania zwrotu równowartości świadczenia wzajemnego; 2) art. 132 ust. 1 w zw. z art. 128 ust. 1 i 2 i art. 131 Prawa upadłościowego i naprawczego oraz art. 189 k.p.c. poprzez uznanie, że na podstawie art. 132 ust. 1 Prawa upadłościowego i naprawczego powód może domagać się uznania za bezskuteczną czynności prawnej bezskutecznej z mocy prawa; 3) art. 128 ust. 1 i 2 w zw. z art. 134 ust. 1 i 2 Prawa upadłościowego i naprawczego polegające na uznaniu, że czynność prawna, o której mowa w art. 128 ust. 1 i 2 Prawa upadłościowego i naprawczego zawarta ze wskazanymi w tym przepisie podmiotami jest bezskuteczna bez względu na to, czy jest ekwiwalentna oraz czy została dokonana ze szkodą dla wierzycieli lub też wiązała się z ubytkiem majątku upadłego, zarzucano ponadto błędną wykładnię pojęcia „ubytek majątku” w rozumieniu art. 134 ust. 1 Prawa upadłościowego i naprawczego polegającą na przyjęciu, że ubytek majątku to nic innego jak świadczenie wzajemne z umowy uznanej za bezskuteczną.

W ramach drugiej podstawy kasacyjnej skarżąca podniosła zarzut naruszenia art. 132 ust. 1 Prawa upadłościowego i naprawczego oraz art. 189 k.p.c. Konkludując wniosła o uchylenie zaskarżonego wyroku i oddalenie powództwa, ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna, podobnie jak w rozpoznanej w tym samym dniu toczącej się między tymi samymi stronami sprawie IV CSK (...), jest zasadna jedynie w części, w jakiej zarzucała naruszenie art. 189 k.p.c. w związku z art. 128 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (tekst jedn.: Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1361; dalej: p.u.n.). Także i w tej sprawie podzielić należy zarzut, że wytoczenie powództwa o uznanie czynności prawnych za bezskuteczne z mocy prawa (art. 128 p.u.n.) jest co do zasady niedopuszczalne, jeżeli w konkretnej sytuacji można wytoczyć powództwo o świadczenie. Wyrok wydany w takiej sprawie ma charakter deklaratoryjny, skutek bezskuteczności powstaje z mocy samego prawa, co jasno wynika z treści przytoczonego przepisu, syndyk zaś może wytoczyć powództwo o świadczenie, to jest o wydanie tego, co wskutek bezskutecznej czynności prawnej ubyło z masy upadłości albo do niej nie weszło (art. 134 p.u.n.). W kwestii tej pojawiały się co prawda rozbieżne

poglądy zarówno w doktrynie jak i w orzecznictwie, jednak za dominujący można uznać pogląd, że bezskuteczność czynności prawnej *ex lege* zachodzi bez potrzeby zaskarżania takiej czynności w drodze powództwa, co nie wyłącza w razie sporu możliwości wytoczenia powództwa o ustalenie na podstawie art. 189 k.p.c. (por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1999 r., III CKN 464/98, z dnia 3 października 2007 r., IV CSK 184/07, z dnia 3 października 2008 r., I CSK 93/08, a także wyrok wydany w sprawie tych samych stron w dniu 8 stycznia 2010 r., IV CSK (...)). Dla uzasadnienia tego poglądu należy wskazać (jak w sprawie IV CSK 298/09), że prawo upadłościowe jest częścią systemu prawa cywilnego, w którym co do zasady prawu podmiotowemu odpowiada roszczenie procesowe, realizowane w drodze powództwa o ustalenie, o zasądzenie albo o ukształtowanie stosunku prawnego. Wytoczenie powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.) wymaga wykazania istnienia interesu prawnego, którego nie ma z reguły wówczas, gdy możliwe jest wytoczenie powództwa o świadczenie. Wyrok wydany w sprawie o ustalenie nie stanowi tytułu egzekucyjnego, a kwestia będąca przedmiotem rozstrzygnięcia bez potrzeby wytoczenia takiego powództwa zostanie rozpoznana jako przesłanka powództwa o świadczenie. Specyfika prawa upadłościowego i naprawczego nie daje podstaw do innego pojmowania interesu prawnego w wytoczeniu powództwa o ustalenie. Należało w konsekwencji uznać, że nie ma uzasadnienia prawnego jednoczesne wytoczenie powództwa o ustalenie, że czynność prawna jest bezskuteczna z mocy samego prawa (art. 128 p.u.n.) i o zasądzenie równowartości tego, co wskutek tej czynności ubyło z majątku upadłego albo do niego nie weszło (art. 134 p.u.n.), a wyrok uwzględniający jednocześnie oba te powództwa narusza art. 189 k.p.c.

Przepis art. 132 p.u.n. adresowany jest do stron, a nie do sądu i wskazuje jedynie, jakie podmioty mogą wytoczyć powództwo, nie wskazując wszakże, o jakie powództwo chodzi. Niewątpliwie dotyczy to powództw określonych w art. 527 k.p.c., ale także w art. 127 i 128 p.u.n. Wymaga podkreślenia, że w przepisach części pierwszej, tytułu trzeciego, działu trzeciego p.u.n. uregulowana jest zarówno instytucja bezskuteczności względnej z mocy prawa w stosunku do masy upadłości czynności prawnych zdziałanych przez upadłego (art. 127 i 128), jak również instytucja zaskarżania czynności upadłego (*actio pauliana*) przewidziana w art. 132 - 134 pr. W pierwszym przypadku bezskuteczność czynności prawnej następuje z mocy prawa (*ex lege*), bez potrzeby jej zaskarżania w drodze odpowiedniego powództwa, co nie wyłącza w razie sporu możliwości wytoczenia powództwa o ustalenie stosunku prawnego lub prawa na

podstawie art. 189 k.p.c. Jak wskazano wyżej, w braku takiego interesu powództwo wniesione przez podmiot określony w art. 132 p.u.n. podlega oddaleniu.

Niezbędne stało się zatem uchylenie zaskarżonego wyroku w części, w jakiej oddala apelację pozwanej spółki od wyroku Sądu pierwszej instancji ustalającego bezskuteczność czynności prawnych i uwzględnienie apelacji w tym zakresie.

Dalsze zarzuty podniesione w skardze kasacyjnej nie są natomiast zasadne. Zarzut naruszenia art. 131 p.u.n. jest bezzasadny o tyle, że Sąd Apelacyjny przepisu tego nie stosował, rozstrzygając sprawę na podstawie przepisów p.u.n. Skarżąca nie wskazała przy tym, jakie przepisy kodeksu cywilnego powinny znaleźć w sprawie zastosowanie i jakich uchybień dopuścić się miał Sąd Apelacyjny w tym zakresie.

Jeśli chodzi o zarzut naruszenia art. 134 p.u.n., należy wskazać, że uwzględnienie roszczenia w nim określonego wymagało przesądzenia dwóch kwestii: po pierwsze – czy dokonane przez upadłego czynności objęte są z mocy prawa sankcją bezskuteczności, a po drugie – czy na skutek takich czynności jakieś wartości z majątku upadłego ubyły albo do niego nie weszły. O tym, jakie czynności są z mocy prawa bezskuteczne przesądza treść art. 128 p.u.n. Zgodnie z tym przepisem, są to czynności prawne odpłatne, działywane przez upadłego w terminie sześciu miesięcy przed dniem zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości z określonym kręgiem podmiotów. Wbrew zarzutom skarżącej, inne przesłanki, jak to, czy są to czynności dokonywane w zwykłym toku działalności przedsiębiorstwa, czy i jaki miały wpływ na majątek upadłego, nie mają znaczenia dla oceny, czy są objęte sankcją bezskuteczności. Nawet zatem w sytuacji, w której w sensie ekonomicznym nic z majątku upadłego nie ubyło, są bezskuteczne, jeżeli spełnione są kryteria określone w art. 128 p.u.n.

W takiej natomiast sytuacji może się okazać, że bezzasadne jest roszczenie z art. 134 p.u.n. Nie każda bowiem bezskuteczna czynność prawna upadłego prowadzi do powstania roszczenia z art. 134 p.u.n. lecz tylko taka, na skutek której majątek upadłego uległ pomniejszeniu bądź nie zwiększył się. Jeżeli zatem na skutek bezskutecznej czynności upadłego nie nastąpiło żadne przesunięcie majątkowe, roszczenie określone w art. 134 p.u.n. nie powstaje. Innymi słowy, konieczne jest ustalenie, czy majątek upadłego pozostałby taki sam, gdyby takiej czynności nie dokonano. Kwestia ta mieści się jednak w sferze ustaleń faktycznych, które pozostają poza kontrolą Sądu Najwyższego.

Z dokonanych ustaleń zaś wynika, że na skutek bezskutecznych umów sprzedaży upadły wydał pozwanej towar w postaci wyrobów mięsnych. Pozwana

zapłaciła za ten towar w taki sposób, że potrąciła wierzytelność upadłego z tytułu ceny sprzedanych wyrobów mięsnych z wierzytelnością wzajemną z tytułu wcześniejszych transakcji. Gdyby zatem upadły nie dokonał czynności stanowiących objęte pozwem umowy sprzedaży, w jego majątku pozostałby towar w postaci wyrobów mięsnych, a pozwana miałaby wobec niego wierzytelność z tytułu wcześniejszych transakcji. Wierzytelność ta podlegałaby zgłoszeniu do masy upadłości i zaspokojeniu stosownie do przepisów regulujących postępowanie upadłościowe. Nie można podzielić twierdzeń skarżącego, że w sensie ekonomicznym aktywa upadłego nie zostały pomniejszone, skoro wcześniej nabył od pozwanej surowiec, który posłużył do wytworzenia przetworów. Przede wszystkim, w sprawie nie dokonano takich ustaleń, a stan faktyczny ustalony przez Sąd drugiej instancji jest dla Sądu Najwyższego wiążący (art. 398¹³ § 1 k.p.c.), a ponadto przedmiotem rozważań są określone w pozwie odpłatne czynności dokonane przez upadłego, nie zaś jakiegokolwiek inne czynności dokonane wcześniej lub później. Nie jest więc zasadne twierdzenie skarżącej, że z majątku upadłego nic nie ubyło, a powództwo z art. 134 p.u.n. podlegało oddaleniu.

Wbrew zarzutom skarżącej, nie budzi zastrzeżeń zasądzenie na rzecz syndyka masy upadłości równowartości sprzedanych pozwanej wyrobów mięsnych. Skarżąca zarzucała w skardze, że Sąd drugiej instancji w ogóle nie ustalił, czy istnieje możliwość zwrotu do masy upadłości ubytku w naturze, wobec czego zasądzenie równowartości tego ubytku było co najmniej przedwczesne. Sąd Apelacyjny ustalił jednak (strona siódma uzasadnienia), jakkolwiek bez pogłębionych rozważań, że towar ten został zbyty i rozdysponowany na rzecz osób trzecich, wobec czego fizyczny zwrot tego towaru nie jest możliwy i zasądzeniu podlega jego równowartość w pieniądzu (art. 134 § 1 p.u.n. *in fine*). Zważywszy, że w skardze nie przytoczono w podstawach żadnych przepisów natury procesowej, które naruszyć miał Sąd drugiej instancji dokonując tego ustalenia, nie może być ono skutecznie podważone na etapie postępowania kasacyjnego.

Nie można uznać, aby zaskarżony wyrok oznaczał zobowiązanie pozwanej do dwukrotnej zapłaty za ten sam towar, co w konsekwencji powoduje określoną uciążliwość i może wręcz prowadzić do wyeliminowania z obrotu gospodarczego nie tylko upadłego, ale także jego kontrahenta, pozostającego z nim w normalnych i stałych stosunkach handlowych. Należy zwrócić uwagę, że celem leżącym u podstaw art. 128 i 134 p.u.n., a także innych przepisów działu trzeciego ustawy, jest ochrona wszystkich wierzycieli, a nie tylko niektórych z nich, nawet jeżeli pozostawali z upadłym w stałych stosunkach handlowych. Chodzi o to, aby czynności prawne zdziałane przez upadłego z

określonym kręgiem podmiotów nie wpływały negatywnie na możliwość zaspokojenia w postępowaniu upadłościowym wszystkich wierzycieli.

Przepis art. 128 p.u.n. nie uzależnia sankcji bezskuteczności czynności prawnej odpłatnej od tego, czy upadły w zamian uzyskał zapłatę bądź spełnił inne świadczenie wzajemne. Jeżeli tak się stało, zastosowanie ma art. 134 § 2 p.u.n. umożliwiający zwrot świadczenia wzajemnego osobie trzeciej, o ile znajduje się w masie upadłości oddzielnie od innego majątku lub gdy masa upadłości jest nim wzbogacona, a w innym wypadku osoba trzecia może dochodzić wierzytelności w postępowaniu upadłościowym. Trzeba także zwrócić uwagę, że sankcja bezskuteczności i zwrotu świadczenia, o jakich mowa w art. 128 i 134 p.u.n. nie jest w przepisach prawa odosobniona, również bowiem inne przepisy przewidują sytuację, w której pomimo dokonania zapłaty możliwe jest zaspokojenie się przez wierzycieli z nabytej przez osobę trzecią rzeczy (np. art. 527 k.c., art. 848 i 930 § 1 k.p.c.).

Wobec powyższego orzeczono jak w sentencji na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c. w części, w jakiej skarga kasacyjna została oddalona i art. 398¹⁶ k.p.c. w części, w jakiej ją uwzględniono.